

Je však, zdá se, očividné, že jsme pokročili kupředu. Dnešní mladé a střední generaci kritiků a teoretiků svítí na této cestě světlo ze štafety umučených; o to více se k nim láskyplně obracejí. K nim i k těm, kteří ještě oheň nesou, pod nebem čistým a pravdivým. Je tedy před nimi, ale tak nebo onak i v nich dílo Ladislava Štolla. Vzdávají mu čest, ale nechtějí zamlčet ani svou kritiku. Chtějí také milovat pravdu, královnu pravdu. I když to je – lučavka královská dějin. Nechtějí, aby jen leptala, nýbrž aby rozeznala míry hodnot, kvalitu kovu, podíl zlata. Ne proto, aby se křiklavě malovaly po zákonu mrtvého rozlučování na jedné straně módního plakátu „kompromitované“ kategorie a na druhé asepticky „čisté“. Pravdu měl maďarský kritik János Komlós, když napsal o „netrpělivých básnících“ toto: „Z akceptování oněch kompromitovaných a čistých kategorií by vyplýval politický nesmysl, že všichni ti, kteří byť i tu a tam klopýtli a občas zabloudili, ale obětavě, hrdinsky a z čistého přesvědčení bojovali za osvobození, za dělnickou moc, za socialismus, jsou kompromitováni pro okolnosti oněch bojů, pro rozpory a deformace minulých období, kvůli vlastním subjektivním omylům a lidským slabostem. A že naproti tomu ti, co dosud neučinili vůbec nic, jsou čistí. To bychom pak měli kompromitované bojovníky, které je třeba potrestat, a čisté zahaleče nebo přejemnělé opatrníky, které je třeba odměnit.“ I kategorie „čistoty“ a „kompromitovanosti“ jsou relativní, což je také pravda; neruší však odpovědnost. A neruší historickou kritiku, která musí být, ocitujme si Neumanna, bez pověr a iluzí: na obě strany, na všechny strany.

(1963)

TŘINÁCT LET PO TŘICETI LETECH

Jiří Brabec

Třetí sjezd Svazu čs. spisovatelů by neměl potkat osud jednorázových akcí, jež zazáří a vyšumí. Soustředil v sobě řadu myšlenkových podnětů a ty je nutno nyní rozpracovat i specifikovat. Zejména pak otázky,

na něž nemohla být na sjezdu dána potřebná odpověď. Sem patří například problém, který ve své kulturněpolitické podobě je stále nemalou překážkou dalšího rozvoje marxistického myšlení. Mám na mysli problematiku, již znovu otevřela kritika prací Ladislava Štolla. Není to poprvé, co kniha *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii* představuje symbol dogmatické minulosti v určitém odvětví; již v letech 1956 až 1957 byla obdobně kritizována například Ludvíkem Kunderou, Františkem Hrubínem a několika dalšími soudruhy, mezi něž patřím i já (stať A co básník z roku 1957). Vrací-li se znovu k této přednášce pozornost, není to způsobeno obavami, že by vědní disciplíny – literární historie, filozofie aj. – opakovaly Štollovo hodnocení meziválečné problematiky, jako spíše tím, že i dnes přžívá metoda, která v knize našla tak přesné vyjádření, metoda, která byla autorem *Třiceti let* jen mírně poopravena, uhlazena, ale jejíž podstata zůstala nezměněna.

Zdá se mi, že je zbytečné soustřeďovat se k důkazům nepravdivosti „obludných“, „nehorázných“ (Štoll) závěrů knihy (jde např. o pověstné kritérium, zda našli nebo nenašli čeští básníci „slova verše pro Stalina“ v době, kdy „i do kulturního našeho života [začíná] prozařovat duch stalinismu“, nebo teze Halas dekadent atp.), i když nechci podceňovat jejich stále působení u mnoha učitelů, kulturních pracovníků apod. Aktuálnější je však zjištění, co podmiňuje – nyní odvolávaná – kritéria a soudy, co zůstává stále skryto, co však tvoří základnu a podstatu určitého způsobu interpretace reality. Jestliže Štoll brání „celkové pojetí“, které ovšem nikdy vědeckou analýzou nedokázal, jestliže se zřiká pouze dávno neudržitelných tvrzení, je to další podnět k debatě, v níž jeho metoda, zdroj všech hlavních omylů, se stane pro svou typičnost předmětem diskuse. Nejde přece o to, aby Štoll jednomu autorovi dnes něco přidal, jinému trochu ubral. Jde o rozbor, jak mohlo vůbec k tomuto bizarnímu obrazu vývoje české poezie dojít, zda stejné metodologické principy nezůstávají i nadále zdrojem dalších deformací. Podobnou otázku však Štoll vůbec nenastolil; proto také může hovořit, že jeho práce je „silně poznamenána atmosférou kultu osobnosti“, ale o metodě práce – uplatňované jím i po XX. sjezdu, o tomto plodu a produktu a ve svých důsledcích i o formujícím činiteli doby kultu mlčí. „Kult osobnosti,“ řekl B. N. Ponomarjov na poradě o historiografii, „ohrožoval filozofické, metodologické základy marxistické historické vědy.“ Možno říci, že hlavním nedostatkem této doby nebyl ten či onen chybný soud, ale deformace myšlení, ovšem i myšlení vědeckého. Už z toho je patrné, že je nutné k těmto otázkám se znovu vracet.

Dominantní v této zkoumané metodě je ahistorismus. Je příznačné, že naše i sovětská literární věda se souběžně soustředila k rozpraco-

vání a uplatňování marxistického historismu, bráníc se tak deformaci minulosti, jež byla uskutečňována v zdánlivý prospěch přítomnosti (srov. např. Teorija literatury I, Moskva 1962). Místo aby byly prozkoumány a odhaleny hluboké zdroje, jimiž minulost může pomáhat rozvinout zápas o socialistickou tvářnost společenských vztahů, spokojuje se ahistorismus vnějšími analogiemi, násilnými příklady. Práce tohoto typu jsou zvláštním způsobem aktuální: v době svého vzniku souzní s aktuálními hesly a úkoly, ale zanedlouho se objeví jejich efemérnost; a má-li být udrženo i nadále zdání jejich významnosti, musí být podpírány vnějšími důvody. Podstatné je, že nerozšiřují a nezpřesňují rámec obecně formulovaného dobového „zájmu“, ale pouze jej horlivě vyplňují. Nikoli poznání, ale přání je určující. Naproti tomu marxistický historismus zakládá svůj aktualizací zřetel na analýze zkoumaného předmětu, na poznání jeho specifické, a tím se podílí na vypracování konkrétních společenských „potřeb“. První postup tiše předpokládá změnu historie (i současné) v služku, jež ochotně kývá podle toho, jak si přejeme. Druhý postup musí ovšem počítat s tím, že se realita stává živým činitelem, korektorem, že se – jak bylo řečeno – pravda před námi skrývá, že musí být objevena. To znamená specifikaci, upřesnění obecných představ i jejich změnu.

Ve Štollových Třiceti letech jsou však koncentrovány a zafixovány představy o nepříteli uvnitř socialistického tábora, o hlavním rozporu mezi pravověrnými a škůdci. V tom byl aktuální dopad Štollova vystoupení, že toto obecné „odhalilo“ i v oblasti literární. Z umělců, iniciativních osobností složitého procesu, se stali přímí exponenti mimoliterárních „zájmů“. Vznikl tak umělý model vývoje: na jedné straně statické jádro, jež vytváří v tomto případě kánon socialistické poezie a je normou (například i určitý zjev je pro Štolla pevné kritérium ideové i estetické), na straně druhé figuruje vytrvalý, rafinovaný, dynamický nepřítel, stále hledající nové možnosti. Toto metodologické východisko způsobuje i v roce 1957 a v roce 1959 (konference Svazu spisovatelů a konference o kritice) podobný obraz. Místo objektivní analýzy je shledávána předem známá odpověď objevováním a označkováním nových škodných, aniž se zkoumal charakter procesu, složité cesty poznání, rozvoj myšlení. Skutečné historické problémy se likvidují pouhým popřením nebo jejich znevážením. Proto se také Štoll příliš nepodílel po XX. sjezdu na konkrétním, tvořivém rozpracování závažných otázek, které vyvstaly na všech úsecích, ale vystupoval jen v roli korektora, závěrečného hodnotitele chyb druhých, neboť sám sebe trvale řadí v ono statické „jádro“.

Druhá stránka Štollovy metody přímo z ahistorismu vyplývá: voluntaristické přizpůsobování skutečnosti k apriorně stanoveným cílům.

To, že například redukuje básnický projev „do čistě ideologické roviny“, abych užil jeho slov, je nutný důsledek úsilí nalézt ono černobílé, nebo jinak zjednodušené rozvrstvení. Musí ignorovat specifičnost zkoumaného předmětu, neboť jen tím se odstraní odpor, kterým se předmět brání, aby se stal demonstračním příkladem. Podstata, smysl, historický význam, funkce uměleckého díla zůstává nevysvětlena. Poznání je nahrazeno bezobsažnými opisy. Například v roce 1959 Štoll stanoví pro marxistickou kritiku úkol zbavit Apollinairův zjev „falešné modernistické představy“ takto: „... objeví nám (marxistická kritika) v něm člověka horoucího srdce, občansky – ne vždy důsledně – oddaného progresivním silám dějin, básníka světlého talentu, který svým zlidšťujícím viděním světa okouznil zejména našeho Jiřího Wolкера.“

Toto však nepotřebuje být objeováno; z problému poznání se stal problém verbální. Tím, že Štoll zničí kontextnost estetického projevu, tím, že vytrhuje jednu složku (často náhodný detail) a povyšuje ji na dominantu celku, likviduje i specifičnost určitého zjevu. Tak se obsáhlost a rozpornost vývoje redukuje na několik málo situací a typů, jen málo obměňovaných; s tím souvisejí i návraty stejných citátů, slovních stereotypů, neurčitost impresionistických charakteristik atp. Voluntaristický přístup má ovšem za následek i přizpůsobování, tj. komolení kritizovaných prací (připomínám například citaci Halase).

Napsal jsem, že u Štolla je objektivní proces transponován do sféry subjektivních zájmů. To souvisí s celkovým subjektivismem, projevujícím se nejen v interpretaci. Z dojmů pamětníka a současníka je konstruována podoba procesu, deformovaná povýšením zážitků jednoho subjektu na měřítko celého procesu. Protože zážitky jsou mnohdy emocionální povahy, je také ona redukce vývoje vedena hlavně v rovině emocionální, neboť nevyrůstá z racionální analýzy, z vědeckého rozboru látky. Štoll například přesně píše, že „marxistická kritika se ... nemůže epigonsky postavit na půdu takové emoce jako na historicko-kritické hledisko...“, ale toto tvrzení je včleněno do pasáže, v níž vlastní vzpomínka na Karla Teiga je součástí argumentace proti vzpomínkám Nezvalovým a Aragonovým (viz referát z roku 1959). Analýza je u Štolla nahrazována emocionálním působením, výběrem příkladů, apelujících hlavně na citovou sféru posluchače; asociativně se řadí z disparátních oblastí i dob fakta naprosto různé povahy, směšuje se podstatné a náhodné atp. Tento emocionální přístup Štoll ve svém posledním projevu programově obhajuje: „Každý duchovní projev, který je upřímným manifestem niterného přesvědčení, je nutně formulován netolerantně, zvláště ve sféře ideologie a estetiky, kde se uplatňuje silně emocionální hodnocení, kde za soud odpovídá člověk nikoli jen lo-

gickým argumentem, ale celou svou individualitou, svým viděním a vnímáním světa.“ V praxi ovšem emocionalita je polemicky vyhocena proti „logickému argumentu“.

Nejde mi v tomto článku, který je možno doplnit dalšími konkrétními příklady, o vzbuzení dojmu, že metoda je podmíněna určitým charakterem, ale o důkaz, jak subjektivita, formovaná i vlečená událostmi, vydává své zvláštní postavení za jediné správné, za přesně orientované k progresivním silám společnosti. To však není otázka chtění, ale otázka konkrétního rozvinutí marxistické vědecké metody. Výhodiskem nemůže být kompromis, který poznamenal Štollu práci po XX. sjezdu. Štoll se například domnívá, že stačí dnes zaměnit slovo Stalin za slova Komunistická strana Sovětského svazu a vše je v pořádku. V knize Tvárou ku skutečnosti (Bratislava 1962) shrnul řadu svých článků a v některých opravoval způsobem, jenž činí upozornění ediční poznámky (píše se v ní o „větší hutnosti textu“) nepřesným. Tento pasivní přístup k textu, kdy se „víra“ ve Stalina nahrazuje „vírou“ v bolševickou stranu, je ve shodě s představou o snadné nápravě minulých chyb. Podstata, falešná metoda se ponechá, její okrajové důsledky se škrtnou. Zarážející je, že od XX. sjezdu si těchto palčivých otázek Štoll nevšiml. Přednáší referáty, v kterých jde většinou o náznak, programová prohlášení, vytyčení směrnic, rámcové kritiky, pro něž je plocha i forma referátu velmi vhodná. A tak po léta nemá Štoll čas na důkazy toho, o čem velmi autoritativně promlouvá. Nemá čas na rozpracování určité problematiky, na specifikaci obecnosti.

Naopak, jeho projev na sjezdu je věnován z velké části obhajobě emotionality a víry, kdežto slova o poznání jsou značně proklamativní, protože nejsou podložena prací, v níž poznání je určujícím rysem. V době, kdy marxistická věda ve všech úsecích musí tvorbou dokázat svou převahu nad buržoazní vědou, pohybuje se Štoll v rovině verbální, aniž svým dílem účinně přispívá k rozvoji určitého vědního oboru. Není přece možné klasifikovat, co je „správné“ a co není „správné“, jestliže jsem nepodal důkaz, není možné argumentovat svým rozhořčením, zaujetím, když jde o objektivní poznání skutečnosti.

Naprosto nechci rekriminovat minulost. Podstatné je, zda byl učiněn pouze vnější obrat (nerozhoduje, jestli v tu či onu stranu), či zda nastalo namáhavé budování tvořivé marxistické metody v tom kterém oboru, zda se tu stalo rozhodujícím a určujícím prvkem poznání. Historický proces se nebude ani nadále dít bez peripetií, rozporů, jejichž součástí budou i naše omyly, nesprávná pojetí atp., ale je třeba všemožně přispívat – každý zejména ve svém okruhu – k obrodě marxistického myšlení. Proto také byla napsána tato polemika: metoda, kterou si Štoll v určitém historickém ob-

dobí osvojil a již se nechce vzdát, tu zůstává jako latentní nebezpečí dalšího vývoje. Neboť je vhodným nástrojem k tomu, aby i v budoucnosti mohl nad reálným poznáním dominovat emocionální klam a sebeklam, vypůjčuje si z racionální oblasti jednotlivé důkazy, plně zdánlivě aktuální úkol, který je ve skutečnosti kampaní.

(1963)

O KRITICE A SOCIALISTICKÝCH VZTAZÍCH MEZI LIDMI

Odpověď Jiřímu Brabcovi

Ladislav Štoll

Ve své polemické stati obrátil Jiří Brabec svou pozornost k metodě mé literárněteoretické práce. Vytýká mi subjektivismus, voluntarismus, ahistorismus a všechny ty znaky, které jsou dnes uváděny jako typické rysy, jimiž některé oblasti společenskovedné činnosti poznamenala atmosféra kultu osobnosti. Přitom ovšem neuvádí v podstatě ani jediný konkrétní příklad, tvrdí, ale nedokládá a vlastní problematiky mých prací se nedotýká. Je mi opravdu těžko na taková paušální tvrzení odpovídat.

Jiří Brabec například o mně říká toto:

„Přednáší referáty, v kterých jde většinou o náznak, programová prohlášení, vytyčení směrnic, rámcové kritiky, pro něž je plocha i forma referátu velmi vhodná. A tak po léta nemá čas na důkazy toho, o čem velmi autoritativně promlouvá, nemá čas na rozpracování určité problematiky a specifikaci obecnosti.“

Nechci tu bránit proti takovýmto paušálním tvrzením tu část své teoretické činnosti, která vznikala v podobě tzv. referátů. Je to ta část mé práce, již jsem byl od dob Levé fronty (tj. od počátku třicátých let) pověřován stranou v souvislosti s jejími ideologickými zápasy, s řešením